

مسأله فرزندآوری را جدی بگیریم

جوانی جمعیت

مهدی غلامی مقدم

دبیر ستاد ازدواج دانشجویان استان خراسان رضوی
در دانشگاه علوم پزشکی مشهد

فائزه امینی

کارشناس ستاد ازدواج دانشجویان استان خراسان رضوی
در دانشگاه علوم پزشکی مشهد

راضیه کیخا مقدم

کارشناس جوانی جمعیت معاونت بهداشت
دانشگاه علوم پزشکی مشهد

اهداف آموزشی

از فراگیران انتظار داریم پس از مطالعه این مقاله:

بحران سالمندی را تعریف کنند.

با عوامل تأثیر گذار بر پیری جمعیت و راهکارهای

مقابله با آن را توضیح دهند.

جمعیت به مجموع انسان‌هایی اطلاق می‌شود که در یک زمان و در یک مکان با یک آداب و رسوم مشترک زندگی می‌کنند.

یکم به بعد باشد.

● مهم است بدانید که اطلاعات مربوط به شاخص سالخوردگی هر کشور در طول زمان ممکن است متغیر باشد و به عوامل مختلفی مانند سیاست‌های دولت، تغییرات در نرخ باروری و امکانات بهداشتی و درمانی بستگی داشته باشد. همچنین، شاخص سالخوردگی می‌تواند بین کشورها متفاوت باشد و به عنوان یک ابزار مقایسه‌ای برای تحلیل ساختار جمعیتی مناسب باشد.

روندهای جمعیتی در ایران

جمعیت تجمعی از افراد انسانی است که در منطقه‌ای معین (روستا، شهر، شهرستان، استان، کشور) به طور مستمر، به شکل خانوار یا خانواده زندگی می‌کنند و پایگاه سیاسی، شرایط قومی و ملی واحدی دارند. به بیان دیگر، جمعیت به مجموع انسان‌هایی اطلاق می‌شود که در یک زمان و در یک مکان با یک آداب و رسوم مشترک زندگی می‌کنند. بنا به این تعریف و بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵ آمار جمعیت کل کشور تعداد ۷۹ میلیون و ۹۲۶ هزار و ۲۷۰ نفر گزارش شد که ۵۱ درصد از آنان را مردان و ۴۹ درصد را زنان تشکیل می‌دادند. بنا به گزارش این سرشماری درصد متوسط رشد سالانه جمعیت از سال ۱۳۳۵-۱۳۹۵ به شرح جدول زیر است.

سال	۱۳۴۵/۱۳۳۵	۱۳۵۵/۱۳۴۵	۱۳۶۵/۱۳۵۵	۱۳۷۵/۱۳۶۵	۱۳۸۰/۱۳۷۵	۱۳۸۵/۱۳۸۰	۱۳۹۰/۱۳۸۵	۱۳۹۵/۱۳۹۰
کل	۳٫۱۳	۲٫۷۱	۳٫۹۱	۲٫۴۶	۱٫۴۷	۱٫۶۲	۱٫۲۹	۱٫۲۴
شهری	۵٫۰۲	۴٫۹۳	۵٫۴۱	۳٫۴۷	۲٫۹۵	۲٫۷۴	۲٫۱۴	۱٫۹۷
روستایی	۲٫۱۳	۱٫۱۱	۲٫۳۹	۱٫۲۱	-۰٫۶۴	-۰٫۴۴	-۰٫۶۷	-۰٫۷۳

ایران در دهه‌های اخیر با تحولات جمعیتی چشمگیری مواجه شده است؛ کاهش نرخ باروری و افزایش امید به زندگی، ساختار جمعیتی کشور را به سمت سالمندی سوق داده و در عین حال کاهش نرخ ازدواج و فرزندآوری به طور مستقیم و غیرمستقیم در تشدید این بحران نقش دارد. همچنین بر اساس آمارهای موجود جمعیت سالمندان کشور (افراد ۶۰ ساله و بالاتر) از حدود ۱٫۱ میلیون نفر در سال ۱۳۳۵ به بیش از ۷٫۴ میلیون نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است که نشان دهنده ۶٫۳ برابر شدن این جمعیت در طی نیم قرن است.

روند افزایش سالمندی با کاهش نرخ باروری همراه بوده است به طوری که نرخ فرزندآوری از ۲٫۱ در سال ۱۳۹۵ به ۱٫۵ در سال ۱۳۹۹ کاهش یافته و پیش بینی می‌شود تا سال ۱۴۰۵ به ۱٫۲ برسد.

تعریف جمعیت سالمند یا سالخورده

سالمندی به شکل زیر تعریف می‌شود:

الف. سالمندی فرد: این دیدگاه از نظر فردی و بهداشتی و پزشکی مطرح است. سالمندی بنا به تعریف سازمان بهداشت جهانی عبور از مرز ۶۰ سالگی است.

ب. سالمندی جمعیت: این تعریف از دیدگاه جمعیت‌شناسی مطرح است و عبارت است از کاهش نسبت افراد ۰ تا ۱۴ ساله و افزایش نسبت افراد ۶۰ یا ۶۵ سال و بالاتر و ساختاری برای نشان دادن تغییرات توزیع ساختار سنی جمعیت به سمت سنین بالاتر است و انتظار می‌رود که مهم‌ترین پدیده جمعیتی جهان در قرن بیست و

کشور افزایش می‌یابد. این پدیده عوارض و پیامدهای بسیاری به همراه دارد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. سالخوردگی جمعیت و هزینه‌های آن

۱-۱. عدم رشد و توسعه اقتصادی

از اصلی‌ترین و مهم‌ترین پایه‌ها و نیازهای پیشرفت و توسعه اقتصادی، نیروی انسانی جوان و کارآمد است. در حقیقت کاهش زاد و ولد نه تنها کشور را به سمت جمعیت پیر سوق می‌دهد بلکه به دلیل کاهش جمعیت فعال و کارآمد، ساختارهای اقتصادی و فرهنگی را تضعیف کرده و در نتیجه عقب افتادگی کشور از توسعه جهانی را به ارمغان می‌آورد.

تغییر نسبت جمعیت سالخورده به جمعیت فعال در آینده‌ای نه چندان دور، نظام مالی کشور را با چالشی عظیم رو به‌رو می‌کند؛ کم شدن نیروی کار و افزایش مصرف کنندگان، کاهش تولید ناخالص داخلی را به دنبال خواهد داشت. همچنین با پیری جمعیت، نظام بازنشستگی کشور تحت فشار بی‌سابقه‌ای قرار خواهد گرفت؛ نظامی که هم اکنون نیز با مسایل مالی بسیاری دست به‌گریبان است و هر روزه شاهد افزایش روزافزون بدهی‌های دولت به این صندوق‌ها و در نتیجه افزایش تعهدات دولت و بار مالی روزافزون آن هستیم. از جانب دیگر بحران سالخوردگی جمعیت موجب افزایش نیازهای

بر اساس نتایج این سرشماری، متوجه کاهش نرخ رشد جمعیت کل کشور از ۳/۱۳ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۱/۲۴ درصد در سال ۱۳۹۵ می‌شویم و طبق نتایج موجود در حال حاضر احتمال می‌رود این روند نزولی همچنان ادامه پیدا کند. در این سرشماری نتایج رشد جمعیت کشور در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ نرخ رشد جمعیت به تفکیک استان نیز بررسی و مشخص شده است که بیشترین نرخ رشد در بین استان‌های ایران مربوط به استان خراسان جنوبی با ۳/۰۲ درصد و کمترین نرخ رشد مربوط به استان همدان با ۰/۲۳- درصد است.

در ایران نرخ باروری کل که در دهه ۶۰ به بیش از ۶ فرزند به ازای هر زن رسیده بود اکنون به کمتر از ۲ فرزند کاهش یافته است. این کاهش همراه با افزایش میانگین سن ازدواج و کاهش تمایل به تشکیل خانواده نقش بسزایی در تغییرات جمعیتی کشور داشته است. طبق گزارش‌های مرکز آمار ایران نسبت جمعیت ۰ تا ۱۴ ساله که در سال ۱۳۳۵ به ۴۲/۲ درصد جمعیت کل رسیده بود در سال ۱۳۹۵ به ۲۴ درصد جمعیت کل رسیده است؛ طبق این آمار می‌توان نتیجه گرفت که میزان رشد جمعیت سالمند منجر به کاهش رشد فرزندآوری و جمعیت می‌شود.

پیامدهای سالمندی جمعیت

به‌طور کلی سالمندی جمعیت از معضلات مهم امروز در جوامع غربی محسوب می‌شود که مشکلات فراوانی را به دنبال دارد از جمله می‌توان به عدم پویایی و بالندگی در جامعه اشاره کرد. با پیری جمعیت، عدم نشاط اقتصادی و اجتماعی بر جامعه، حاکم شده و جامعه دیگر از نشاط و سرزندگی لازم برخوردار نخواهد بود.

استمرار کاهش میزان زاد و ولد از یک سو و کاهش نرخ مرگ و میر و افزایش امید به زندگی از سوی دیگر، منجر به انباشتگی تدریجی جمعیت، در دوره‌های سنی بالاتر می‌شود و با کاسته شدن سهم جمعیت جوان از کل جمعیت، سهم سالخوردگی

خصوصی و حیاتی سالمندان و نیز افزایش شدید مخارج بهداشت و درمان می‌شود. با افزایش نرخ سالمندی، بار سنگینی از هزینه تکفل سالمندان بر جامعه تحمیل می‌شود. همچنین نیاز به دارو، نگهداری و مراقبت از سالمندان و... بیشتر شده و خانواده‌ها برای نگهداری از آنان هزینه‌های بسیاری متحمل خواهند شد.

افزون بر این، هزینه‌های دیگری چون ساخت بیمارستان‌ها، افزایش آزمایشگاه‌ها، توسعه آسایشگاه‌ها و... بار مضاعفی بر دوش دولت نهاده و بیش از پیش بر مشکلات اقتصادی دولت می‌افزاید.

در بخش کشاورزی نیز برای گسترش و توسعه بخش کشاورزی به مجموعه‌ای از نیروهای خلاق، آموزش‌پذیر، ریسک‌پذیر، پویا و شاداب نیاز است که این خصوصیات در جوانان بسیار بیشتر از سالمندان قابل مشاهده است. ولی امروزه مسأله مهاجرت جوانان روستایی از یک سو و کاهش نرخ باروری و کاهش جمعیت جوان از سویی دیگر، باعث بروز سالخورده‌گی قابل ملاحظه‌ای در بخش کشاورزی شده است، به گونه‌ای که میزان اشتغال جوانان در این بخش با کاهش شدیدی مواجه شده است.

۲-۱. افزایش هزینه کالا و خدمات

نبود نیروی جوان سبب کاهش سطح تولیدات و خدمات می‌شود که افزایش شدید قیمت‌ها را در پی خواهد داشت. چون هرچه سطح تولید کالا و خدمات در تعداد و مقیاس کوچک‌تری انجام پذیرد هزینه‌های جاری بیشتر می‌شود و هرچه سطح تولید و خدمات در تعداد و مقیاس بزرگ‌تری محقق شود، هزینه‌های کمتری به دنبال خواهد داشت. با افزایش جمعیت تقاضای مصرف افزایش یافته و کارخانه‌ها رونق بیشتری می‌یابد و مجبور به افزایش تولید می‌شوند و این خود منجر به افزایش فرصت شغلی می‌شود. در این شرایط تقاضا برای امکاناتی نظیر مسکن، املاک و مستغلات افزایش می‌یابد. از این رو به عقیده اقتصاددانان بزرگ جهان، رشد اقتصادی و افزایش تولید ناخالص یک کشور رابطه

مستقیمی با اندازه جمعیت آن کشور دارد.

۳-۱. ضعف توان نظامی و قدرت بازدارندگی

منابع مادی زیرزمینی همچون نفت، گاز، مس و زغال سنگ و منابع روزمینی مانند رودخانه‌ها و ظرفیت کشاورزی، به عنوان یکی از مؤلفه‌های قدرت ملی کشورها محسوب می‌شوند. تجهیزات نظامی و گاه خود یک کشور به علت نوع ساختار حکومت یا وضعیت ویژه‌ای که دارد، از شاخص‌ها و مؤلفه‌های قدرت ملی به شمار می‌رود. یکی از شاخصه‌های قدرت ملی مسأله جمعیت است که از آن با نام منابع انسانی یاد می‌شود. امروزه نظریات جدید نیز وسعت سرزمین، دولت و حاکمیت و مسأله جمعیت را مهم‌ترین عناصر قدرت یک ملت معرفی می‌کنند. ملتی که جمعیت بیشتر، قلمرو بزرگ‌تر، دولت توانمندتر با حاکمیت ملی منسجم‌تر داشته باشد صاحب قدرت و توان بیشتری خواهد بود.

عده‌ای بر این باورند که معیار نهایی قدرت ملی، توانمندی نظامی است زیرا معمولاً امنیت کشورها مورد تهدید عوامل داخلی و خارجی فراوان قرار می‌گیرند

۲. ایجاد اختلال در تربیت فرزندان

این باور که تربیت یک فرزند صالح و سالم خیلی بهتر است از داشتن چندین فرزند ناصالح، از باورهای غلطی است که امروزه در جوامع بشری گسترش یافته است و حال آن‌که تضمینی در این بین وجود ندارد چون براساس آمارهای واقعی، مشکلات تربیتی خانواده‌های تک فرزند و کم فرزند بسیار بیشتر از خانواده‌های پرجمعیت است. در خانواده‌های پرجمعیت به جهت شدت محبت و فزونی صمیمیت و به جهت نوع ارتباطی که بین فرزندان حاکم است، بسیاری از مشکلات تربیتی و معضلات فرهنگی در میان آنان کاهش می‌یابد. ضعف در تجربه دوران کودکی به دلیل ارتباط مستقیم با بزرگسالان، گستردگی مسؤولیت‌های فرزند نسبت به والدین در ایام بیماری یا سالمندی آنان، محرومیت فرزند از حمایت خواهران و برادران در ایام جوانی و بزرگسالی و نیز محرومیت فرزندان

و نیز با هدف نابود کردن جایگاه الهی زن و تغییر نقش وی در جامعه به کار گرفته شد. با شعار آزادی و اشتغال، زنان مسلمان به بازار کار و صحنه اجتماع روی آوردند و چیزی از نوع آزادی زن غربی را مطالبه کردند و منادی جدا شدن از ارزش‌های اجتماعی خویش شدند. بدین صورت که بچه‌دار شدن را با آزادی، استقلال و تحقق هویتشان در تضاد دیده و براساس القائات شیطانی غرب، زایمان و بارداری را منافی زیبایی و سلامتی خود انگاشتند. این گونه زنان همراه با تمدن غربی در مسیر بی دینی پیش رفته و الگوهای غربی را برای خود پذیرفتند.

در چنین نگاهی ارزش زن در همسری مهربان و مادری دلسوز برای فرزندان خلاصه نشده و اعتبار واقعی او به میزان کارکرد اجتماعی و فعالیت‌های عمومی وی در جامعه خواهد بود.

۵. شکاف بین نسلی

با بالا رفتن سن ازدواج و سن باروری در کشور، اختلاف سنی بین پدر و مادرها و فرزند افزایش یافته و گاهی این فاصله به بیش از ۳۰ سال خواهد رسید که این مسأله موجب شکاف نسلی بین والدین و فرزندان می‌شود. در نتیجه فرزندان در سنین جوانی از والدین خود که در دهه پنجاهم زندگی خود قرار دارند دوری می‌کنند که این خود سبب سست شدن بنیان خانواده می‌شود. همچنین زنان بعد از ورود به اجتماع و اشتغال

وی از حمایت‌های عاطفی و روانی خاله، دایی، عمه و عمو نیز از آثار منفی تک فرزندی به شمار می‌رود این افراد کمتر با مفاهیم ارزشی و اخلاقی نظیر قناعت، انفاق، ایثار و گذشت، صبر و شکیبایی، تحمل، مدارا و... آشنا و همسو می‌شوند. از طرفی چون هیچگاه خود را به محدودسازی خواسته‌ها، مشارکت، ارتباط و تعامل با دیگر فرزندان عادت نمی‌دهند معمولاً خود محور، فردگرا، پرتوقع و بی‌مسئولیت تربیت می‌شوند.

همه محبت‌ها و حمایت‌ها از یک سو و همه سخت‌گیری‌ها و کنترل‌ها از سوی دیگر متوجه همان یک فرزند است در نتیجه اراده او در آینده، خدشه دار شده و قدرت و تحمل وی در رویارویی با مشکلات کاهش می‌یابد.

از دیگر مشکلات تک فرزندی، تنهایی و کم شدن ارتباطات کلامی است که خود سبب جایگزین شدن انواع رسانه‌های تصویری در زندگی او می‌شود. در نتیجه به تلویزیون و هیجانانگیز کاذب بازی‌های رایانه‌ای روی می‌آورد که این امر سبب انزوای بلوغ زودرس و کاهش تعاملات در وی شده و با تأثیر منفی بر رشد معرفتی او، به امراض روحی و بی‌عاطفگی وی می‌انجامد.

۳. بروز مشکلات اخلاقی و تربیتی

از مشکلات اخلاقی و تربیتی که امروزه گریبان‌گیر جوامع بشری شده است، جایگزینی عشق به حیوان در مقابل عشق به اولاد است. براساس شیوع فرهنگ غربی و گسترش اندیشه‌های فمینیستی، در بسیاری از موارد زنان رنج نداشتن فرزند و خلاء عاطفی آن را از طریق انس با حیوانات جبران کرده و عشق و محبت به حیوانات جایگزین عشق به اولاد می‌شود که این امر موجب بروز مشکلات عدیده‌ای در زمینه فرهنگ و رسوم اجتماعی است.

۴. تغییر موقعیت زن و نقش آن در جامعه
در حقیقت طرح مسأله لزوم رشد فکری زن و بالابردن سطح آگاهی وی و نیز شعار دفاع از حقوق زنان از سوی کشورهای غربی به‌عنوان وسیله‌ای برای کاهش رشد جمعیت در کشورهای اسلامی

در خارج از منزل، برای پیشرفت و منزلت بیشتر، مجبور به کاهش ارتباط خود با خانواده و فرزندان و افزایش ارتباطات محیط کار و اجتماع شده و فرزندان مجبورند تا بیشتر اوقات روز خود را در مهدکودک‌ها و آموزشگاه‌ها و به دور از کانون گرم خانواده به سر برند. در این شرایط بین فرزندان والدین شکاف عمیقی ایجاد می‌شود؛ چون فرزندان معمولاً براساس افکار و اندیشه‌های به روز و مدرن مهدها و آموزشگاه‌ها تکامل یافته و از زندگی سنتی و خانواده محور خود فاصله می‌گیرند. چنین فرزندانی از عشق و عاطفه مادری به دور بوده و دچار خلاء عاطفی شده و معمولاً آن گونه که در دوران کودکی از محبت کامل مادر محروم بوده اند، در سنین جوانی و بزرگسالی محبتشان را از والدین خود دریغ کرده و به آسانی آنان را به آسایشگاه‌های سالمندان می‌سپارند.

راهکارها و پیشنهادها

سالخوردگی در یک کشور مشکلی نیست که با سیاست‌های یک روزه و چند ماهه بتوان از آن عبور کرد و نیازمند برنامه‌ریزی جامع و طولانی مدت است. تنها راه مقابله با سالخوردگی جمعیت، افزایش فرزندآوری مادران ایرانی است. اجرایی‌شدن سیاست‌های کلی جمعیت ابلاغی مقام معظم رهبری، تنها مربوط به نهاد خاصی نیست و نیازمند همکاری همه جانبه دستگاه‌های مختلف است تا بتوان با اقدامی مؤثر در این زمینه از کاهش جمعیت جلوگیری کرد. از سال ۱۳۹۳ سیاست‌های کلی جمعیت در ۱۴ بند از سوی مقام معظم رهبری به همه دستگاه‌ها ابلاغ شد و بر ضرورت هماهنگی و

تقسیم کار بین ارکان نظام و دستگاه‌های ذیربط برای اجرای دقیق، سریع و قوی این سیاست‌ها و گزارش نتایج رصد مستمر اجرای آن‌ها، تأکید شده است. تحقق و اجرای درست این سیاست مهم و حیاتی، مستلزم نگاه جمعی و مسؤولانه در کلیه سطوح قانونگذاری، اجرایی و نظارتی است. اگر قرار است برنامه ای جامع برای اصلاح جمعیت و سیاست‌های سابق جمعیتی مطرح شده و به اجرا درآید، هم اکنون بهترین زمان است زیرا با توجه به افزایش مولید در دهه شصت، امروز باطیف وسیعی از جوانانی که در سن مطلوب و مناسب باروری قرار دارند، مواجهیم. ایران به دلیل آن‌که هنوز در پنجره جمعیتی قرار دارد، برای جبران بسیاری از خسارت‌های ناشی از کاهش شدید نرخ باروری فرصتی طلایی دارد.

راهکارهای مقابله با کاهش شدید نرخ باروری در کشور

۱. گسترش سبک زندگی اسلامی
- ۱-۱. ترویج فرهنگ ازدواج و تسهیل آن
- ۲-۱. تبیین جایگاه مادر و شغل خانه‌داری
- ۳-۱. ترویج فرهنگ فرزندآوری
- ۴-۱. جلوگیری از افزایش طلاق و بسترسازی برای ازدواج بیوه زنان و دختران مسن
۲. مدیریت تحصیل و اشتغال
۳. مدیریت فضای رسانه در کشور
۴. اقدامات ملی مؤثر برای افزایش جمعیت
۵. اقدامات جدی در جهت کاهش تلفات حوادث رانندگی
۶. تعدیل و جذب جمعیت در روستاها

منابع

- پدیده سالمندی جمعیت در ایران و آینده آن، فتحی، الهام، ۱۳۹۹
- آیند نگری روند سالمندی جمعیت ایران در مناطق و گروه‌های مختلف جمعیتی تا سال ۱۴۲۰، دیندار، کاظمی و انصاری، ۱۴۰۰
- مراقبت‌های ادغام یافته سلامت سالمندان، ذوالقدریان، ۱۳۹۹
- جمعیت ایران افزایش یا کاهش؟!، خزعلی، اصلاح چی، آقاجانی، جونوش و طحرانچی، ۱۳۹۴
- کابوس سالمندی، حجت الاسلام شفیعی، محمد تقی، ۱۴۰۰